

PSYCHOLOGIA ROZWOJOWA, 2010 * tom 15, nr 2
s. 61–75

Dyskusyjnie o klasyfikacji i pomiarze wzorców przywiązania

ZBIGNIEW ŁOŚ

Wydział Nauk Historycznych i Pedagogicznych
Instytut Psychologii
Uniwersytet Wrocławski
Wrocław

STRESZCZENIE

Klasyfikacje wzorców przywiązania osób dorosłych oparte są zwykle na dwóch ortogonalnych wymiarach (Bartholomew, Horowitz, 1991; Fraley, Shaver, 2000), co prowadzi do czterech jakościowych wzorców. Cztery jakościowe wzorce wyodrębnia się także na podstawie Adult Attachment Interview (Hesse, 1999). Jednak wzorce opisywane przez te trzy klasyfikacje tylko częściowo są analogiczne.

Ponieważ zakłada się kontynuację wzorca przywiązania w procesie rozwoju (Bowlby, 2007/1982; Hazan, Shaver, 1987), cztery wzorce rozróżniane u dorosłych powinny odpowiadać czterem wzorom przywiązania odkrytym u dzieci (A, B, C – Ainsworth i in., 1971; oraz D – Main i in., 1985), ale tak nie jest (w każdym razie jest to wątpliwe).

Autor przyjmuje za Bowlbym (2007/1982), Bartholomew i Horowitsem (1991), że z doświadczeń dziecka w interakcjach przywiązanie–opieka budowane są wewnętrzne modele operacyjne relacji Ja–inni ludzie. Modele te należy charakteryzować na wymiarach ufność–nieufność, zależność–niezależność oraz aktywność–pasywność. Wymiar ufność–nieufność pozwala dokonać podstawowego różnicowania wzorców przywiązania na bezpieczne i niebezpieczne (B i nB), a dwa pozostałe wymiary pozwalają różnicować wzorce przywiązań niepewnych. Skrzyżowanie wymiarów zależność–

niezależność oraz aktywność–pasywność daje cztery kategorie przywiązań niepewnych (bojaźliwe, wycofane, zaabsorbowane, zaborcze). Wzorce te kształtują się sekwencyjnie, w trzech okresach rozwoju dziecka analogicznych do trzech pierwszych okresów Eriksona.

Artykuł prezentuje także Kwestionariusz P mierzący trzy dymensje przywiązania na podstawie samoopisu funkcjonowania osób dorosłych w związku romantycznym.

Słowa kluczowe: wzorec przywiązania, styl przywiązania, wewnętrzny model operacyjny, związek romantyczny

WPROWADZENIE

Na początku lat siedemdziesiątych XX wieku Mary Ainsworth i współpracownicy wprowadzili trójpodział wzorców przywiązania niemowląt na podstawie obserwacji ich zachowania w procedurze Obcej Sytuacji (Ainsworth i in., 1971). Były to jakościowe wzorce nazywane A, B i C, rozmyślnie w kolejności niedającej się usytuować na jednym wymiarze ilościowym (zob. Sroufe, 2003). Dla wzorców tych wprowadzono później nazwy „lękowy/unikowy” (A), „bezpieczny” (B), oraz lękowy/oporny” (C) (Tracy, Ainsworth, 1981), zwany także „lękowo-ambiwalentnym”¹. Choć z dzisiejszej perspektywy wydaje się, że podział ten był dopasowany do wprowadzonych

przez koncepcję przywiązania pojęć deaktywacji, aktywacji oraz hiperaktywacji, charakteryzujących strategie regulacyjne behawioralnego systemu przywiązania (Bowlby, 1980; zob. także Shaver, Mikulincer, 2002), miał on charakter empiryczny i raczej wyprzedzał stopniowe doskonalenie koncepcji Johna Bowlby'ego.

Warto przy tym pamiętać, że jakościowe kategorie klasyfikacji wzorców przywiązania stosowane przez Ainsworth, a później przez Main są rezultatem agregacji ilościowych danych obserwacyjnych przez oceniających sędziów kompetentnych. Ta skomplikowana procedura od dawna jest przedmiotem wątpliwości i dyskusji (np. Cohen, 1974; Lamb, 1977; Bridges i in., 1988; Fraley, Waller, 1998; Fraley, Spieker, 2003; Sroufe, 2003). W praktyce badawczej w ramach trzech prototypowych kategorii A, B, C, wyodrębniano podgrupy (A1, A2, B1, B2, B3, B4, C1, C2) o różnym nasileniu zależności i aktywności zachowań w Obcej Sytuacji (Ainsworth i in., 1978). Z opisów badaczy wynika, że niemowlęta z grup B2, B3, A2 oraz C1 są bardziej aktywne w protestowaniu, odzyskiwaniu kontaktu, eksploracji, stawianiu oporu i innych zachowaniach, odpowiednich do ogólnego wzorca swojego przywiązania, niż dzieci z pozostałych czterech grup (Ainsworth i in., 1978, s. 58–63). Podkreślam to, ponieważ w dalszej części artykułu zamierzam poświęcić więcej uwagi aktywności i pasywności w zachowaniach przywiązaniowych. Czwarty wzorzec przywiązania, „zdezorganizowany/zdezorientowany” (D) odkryli w połowie lat osiemdziesiątych Mary Main i współpracownicy (Main i in., 1985). Zauważyli także że w wieku około sześciu lat wzorzec ten przybiera formę wzorca „kontrolującego”² (Main, Cassidy, 1988), a w dorosłości staje się prawdopodobnie wzorcem opisanym jako „nierozwiązany” (Hesse, 1999; Lyons-Ruth, Jacobvitz, 1999).

Przywiązanie w dorosłości

Bowlby był przekonany, że behawioralny system przywiązania jest ewolucyjnym wyposażeniem, którego znaczenie wykracza poza

bezpośrednią funkcję zapewniania bezpieczeństwa małym dzieciom. Konkretny wzorzec przywiązania ukształtowany we wczesnym dzieciństwie miałby stanowić organizację wykazującą właściwości samopodtrzymujące i w pewnym stopniu odporną na wpływy (Bowlby, 1980; 2007/1982). Wśród wewnętrznych przyczyn stabilności wzorca przywiązania wskazuje się przede wszystkim organizację doświadczeń dziecka z obiektami przywiązania w postaci wewnętrznych modeli operacyjnych środowiska i własnej osoby (Bowlby, 2007/1982; Bretherton, 1990). Badacze zauważyli także, że funkcjonowanie dziecka w ramach konkretnego wzorca przywiązania do osoby opiekującej się stwarza określone warunki do rozwoju niektórych cech układu nerwowego, przyczyniających się do późniejszej stabilizacji wzorca (zob. Spangler, Grossmann, 1993; Schore, 2001; Rostowski, 2010).

Wiele badań pośrednio, a kilka badań podłużnych bezpośrednio dowodzi, że wzorce przywiązania zdiagnozowane u dzieci jednorocznych metodą Obcej Sytuacji są w pewnym stopniu kontynuowane do dorosłości, co stwierdzono metodą Wywiadu Przywiązania Dorosłych (Hamilton, 2000; Waters i in., 2000; Weinfield i in., 2000; Fraley, 2002). Nie wchodząc tu w złożone i częściowo tylko poznane przyczyny stabilności wzorca przywiązania, wystarczy podkreślić, że jego kontynuacja w procesie rozwoju psychicznego od dzieciństwa do dorosłości dostarcza ważnego i względnie trwałego układu odniesienia dla kolejnych związków z innymi ludźmi.

Chociaż w dorosłości behawioralny system przywiązania do osób opiekujących się sprawia wrażenie stosunkowo mało przydatnego, Phillip Shaver i współpracownicy przygotowali koncepcję, według której przywiązanie jest jedną z trzech/czterech istotnych podstaw związków romantycznych – pozostałe to systemy opiekowania się i seksualny (Hazan, Shaver, 1987; Cassidy, 2000; Shaver, Mikulincer, 2007), a być może także odrębny system miłości (Fisher, 2007). Wprowadzili także termin „style przywiązania”, dość powszechnie akceptowany przez badaczy przywiązania dorosłych. Według pierwszej konceptualizacji

Hazan i Shavera romantyczne przywiązanie dorosłych było klasyfikowane na trzy style A, B, C, tak samo jak u dzieci. Metodą jego pomiaru był krótki kwestionariusz zawierający dwu-, trzyzdaniowe opisy uczuć reprezentantów tych trzech wzorców w bliskim związku, z których osoby badane wybierały najlepiej do nich pasujący (Hazan, Shaver, 1987). W ten sposób repertuar metod badania wzorców przywiązania został zwiększony o kwestionariusze samoopisowe (zob. także Collins, Read, 1990).

Własną klasyfikację stylów przywiązania dorosłych przedstawili Kim Bartholomew i współpracownicy (Bartholomew, Horowitz, 1991; Griffin, Bartholomew, 1994). Podstawą tej klasyfikacji są charakterystyki wewnętrznych modeli operacyjnych innych ludzi (pozytywna–negatywna) oraz własnej osoby (pozytywna–negatywna), co jest istotną innowacją w stosunku do klasycznych klasyfikacji, opartych na obserwacji zachowań dziecka w Obcej Sytuacji wobec osób opiekujących się. Skrzyżowanie dychotomicznych kategoryzacji modeli Ja i innych ludzi pozwala wyodrębnić cztery style przywiązania, bezpieczny (*secure*), zaabsorbowany (*preoccupied*), wycofany (*dismissing*) i bojaźliwy (*fearful*). W późniejszej publikacji model ten jest przemianowany z czterokategorialnego (Bartholomew, Horowitz, 1991) na dwuwymiarowy (Griffin, Bartholomew, 1994). Bartholomew i współpracownicy przygotowali także własny kwestionariusz RSQ (Griffin, Bartholomew, 1994; zob. także Roisman i in., 2007, tab. 4), którego itemy (sformułowane w pierwszej osobie liczby pojedynczej) są podobnego rodzaju jak w innych kwestionariuszach stylu przywiązania. Dotyczą uczuć podmiotu w bliskim związku, takich jak niepokój, dyskomfort, zazdrość, obawa, irytacja, zmartwienie, niechęć, bezpieczeństwo, zadowolenie, ufność, bliskość, zrozumienie, itp. (zob. Hazan, Shaver, 1987; Collins, Read, 1990; Brennan i in., 1998; Plopa, 2006).

Po wpływie szybko rosnącej ilości badań nad przywiązaniem dorosłych w związkach romantycznych Shaver i współpracownicy doszli do wniosku, że funkcjonowanie syste-

mu przywiązania zarówno w dzieciństwie, jak i młodości można lepiej opisać na wymiarach „niepokój” i „unikania” (Brennan i in., 1998; Fraley, Shaver, 2000; Shaver, Mikulincer, 2005). Wymiar niepokój wyraża niepewność, czy obiekt przywiązania jest fizycznie i psychicznie dostępny, zaś wymiar unikania wyraża ocenę, że poszukiwanie bliskości jest niewykonalne. Shaver i współpracownicy (Brennan i in., 1998) sugerują, że wymiary te są odpowiednikami dwóch funkcji dyskryminacyjnych, które różnicowały grupy A, B, C w ilościowych danych obserwacyjnych z badań metodą Obcej Sytuacji (por. Ainsworth i in., 1978). Do pomiaru niepokój i unikania służy złożony z dwóch solidnych skal kwestionariusz ECR (Brennan i in., 1998) lub ECR-R (Fraley i in., 2000). Umieszczenie podmiotu na tych wymiarach – poddanych dychotomizacji i skrzyżowaniu – pozwala określić jego „styl przywiązania”. Według Fraleya i Shavera (2000, s. 145) można wyróżnić cztery style przywiązania: bezpieczny (niski niepokój i niskie unikanie), zaabsorbowany (wysoki niepokój i niskie unikanie), wycofany–unikający (niski niepokój i wysokie unikanie) oraz bojaźliwy–unikający (wysoki niepokój i unikanie). Nazwy i charakterystyki tych kategorii są podobne jak w klasyfikacji Bartholomew, sprzyjając dyskusji autorów (Bartholomew, Shaver, 1998).

Według Fraleya i Shavera (2000) bardziej właściwe jest oparcie klasyfikacji stylów przywiązania na organizacji funkcjonowania behawioralnego systemu przywiązania, a nie charakterystykach operacyjnych modeli przywiązania. Byłby to teoretyczny powrót do inspiracji Bowlby’ego teorią kontroli i przedstawiania systemu przywiązania jako teleonomicznie skierowanego na cel, którym jest utrzymywanie fizycznej i psychicznej bliskości dziecka z osobą opiekującą się (Bowlby, 1980; 2007/1982; Kobak i in., 1993).

Zdaniem Fraleya i Shavera (2000) wspomniane powyżej wymiary niepokój i unikania odnoszą się do różnic indywidualnych we wtórnej strategii regulacji przywiązania, która ma zastosowanie, kiedy strategia pierwotna (aktywacja poszukiwania bliskości) za-

wiedzie. Wobec oszacowania (*appraisal*), że obiekt przywiązania nie jest aktualnie dostępny/responywny, możliwe są dwie strategie zachowania: wzmożenie wysiłków w poszukiwaniu bliskości (strategia hiperaktywacji) lub wyłączenie systemu przywiązania, aby uniknąć bezskutecznych wysiłków (strategia deaktywacji). Zastosowanie jednej lub drugiej strategii wtórnej wynika z bieżącego oszacowania szans uzyskania bliskości z obiektem przywiązania, w czym biorą udział „historia przywiązania, czynniki temperamentalne oraz wskazówki kontekstowe” (Shaver, Mikulincer, 2002, s. 153). Hiperaktywacja lub deaktywacja dotyczy uruchomienia emocji, uwagi, pamięci, mechanizmów obronnych, a poprzez to stopnia dostępności odpowiednich modeli operacyjnych. Shaver i Mikulincer (2002) referują wyniki badań, wskazujące na istnienie różnych indywidualnych w funkcjonowaniu tych procesów psychicznych między dorosłymi o odmiennych stylach przywiązania. Preferowanie jednej z wtórnych strategii stopniowo utrwała się i przybiera charakter chroniczny. Niejasne pozostaje, jaki udział w oszacowaniu zagrożenia, stopnia dostępności/responywności opiekunów oraz wykonalności poszukiwania wsparcia mają operacyjne modele przywiązania, gdyż w koncepcji Shavera i współpracowników poświęca się ich charakterystyce i funkcjom stosunkowo mało miejsca (Fraley, Shaver, 2000; Shaver, Mikulincer, 2002).

Pomimo wierności oryginalnej teorii Bowlby’ego, czyli teoretycznego uzasadnienia funkcjami behawioralnego systemu przywiązania uważam, że klasyfikacja stylów przywiązania proponowana przez Shavera i współpracowników powoduje specyficzne, nowe problemy teoretyczne. Konstruowano ją na podstawie odkrytych w danych empirycznych dwóch wymiarów (Brennan i in., 1998), a nie modelu teoretycznego, który był opublikowany później i stopniowo doskonalony (por. Fraley, Shaver, 2000; Shaver, Mikulincer, 2002). Pojęcie strategii regulacyjnej, które jest kluczowe w tej koncepcji, wydaje się raczej kategoriałne niż ilościowe (strategia pośrednia między hiperaktywacją a de-

aktywacją mogłaby być niestabilna/nietrwała, a jednak musiałaby sprostać ilościowej naturze wymiarów klasyfikacji przywiązania). Ponadto pojęcie strategii regulacyjnej jest przynajmniej w takim stopniu jak pojęcie modelu operacyjnego/roboczego wrażliwe na problem niewielkiej zgodności wzorców przywiązania do różnych osób (np. matki i ojca – zob. Bretherton, 1990; van Ijzendoorn, De Wolff, 1997). Pojęcie modelu operacyjnego broni się przed tymi trudnościami założeniem generalizacji doświadczeń (por. Collins i in., 2004), ale podobna linia obrony w odniesieniu do pojęcia strategii nie jest jeszcze przedyskutowana.

Klasyfikacja Shavera i współpracowników podziela także niektóre ograniczenia wcześniejszych propozycji. Do skonstruowania kwestionariusza ECR Shaver i współpracownicy wykorzystali materiał już istniejących kwestionariuszy (zob. Brennan i in., 1998), było więc prawdopodobne, że rezultat tych wysiłków okaże się w znacznym stopniu zbieżny z wcześniejszymi dokonaniem innych autorów. Jednak kategoria przywiązania bojaźliwego, która pojawia się w obu klasyfikacjach stylów przywiązania dorosłych (Bartholomew i Shavera), nie występowała w klasyfikacjach Ainsworth (A, B, C) i Main (A, B, C, D), odzwierciedlających stan danych empirycznych w zakresie przywiązania dzieci. Kategoria stylu bojaźliwego (*fearful*) jest konsekwencją tworzenia klasyfikacji czteropolowych z dwóch wymiarów i jej status teoretyczny i empiryczny budzi wątpliwości. Shaver i Mikulincer (2002) uważają, że przywiązanie bojaźliwe wyraża niewydolność (*collapse*) strategii deaktywacji. Wydaje się jednak, że przejściowa niewydolność w trudnych warunkach nie mogłaby być podstawą trwałego stylu przywiązania (który wymienia ich klasyfikacja), a model teoretyczny nie przewiduje jeszcze jednej (czwartej) strategii regulacyjnej.

Przedstawione klasyfikacje stylów przywiązania dorosłych nie ustosunkowały się wystarczająco do ewentualności istnienia i rozwojowej kontynuacji wzorca D, określanego jako przywiązanie zdeorganizowane (Main

i in., 1985), a w wieku przedszkolnym kontrolujące (Main, Cassidy, 1988). W klasyfikacjach stylów przywiązania dorosłych jest on po prostu pominięty. Być może wynika to z pewnej odrębności nurtu badań stylów przywiązania w związkach romantycznych, które prowadzą psycholodzy społeczni i psycholodzy rozwojowi (zob. Shaver, Mikulincer, 2002). Main i współpracownicy (za: Hesse, 1999) na podstawie Wywiadu Przywiązania Dorosłych (AAI) charakteryzują cztery wzorce przywiązania (bezpieczny/autonomiczny, zaabsorbowany, wycofany, nierozwiązany/zdezorganizowany). W klasyfikacjach przywiązania na podstawie AAI dyskusyjny jest status czwartej kategorii, której linia rozwojowa (od niemowlęstwa do dorosłości) miałyby wyglądać następująco: wzorec zdezorganizowany → kontrolujący → nierozwiązany (*unresolved*). Wiele danych empirycznych potwierdza zasadność wyodrębnienia tej kategorii przywiązań (Lyons-Ruth, Jacobvitz, 1999), jednak brakuje dowodów, że jest ona odpowiednikiem kategorii „bojaźliwy” z klasyfikacji stylów przywiązania w związkach romantycznych. Wynika to z faktu, że Wywiad Przywiązania Dorosłych dotyczy relacji osoby badanej z rodzicami, a nie partnerami erotycznymi, zatem nie wiadomo, czy osoba badana o wzorcu nierozwiązanym miałaby w związku romantycznym skłonność do bojaźliwego unikania bliskości.

Kategoria przywiązania kontrolującego wydaje się potrzebna w klasyfikacji ze względów teoretycznych i praktycznych. Z doświadczenia życiowego wiadomo, że istnieją osoby dorosłe, które są w związkach intymnych nadmiernie kontrolujące i zaborcze, coraz częściej także opinia publiczna dowiadyuje się o przypadkach nękania (*stalkingu*) celebrytów przez wielbicieli mających motywację erotyczną. Taki zaborczy stosunek do innej osoby nie najlepiej mieści się w kategoriach stylów przywiązania zaabsorbowanych (które poszukują bliskości aby otrzymać wsparcie, a nie uzyskać przewagę) i bojaźliwych (które nie poszukują bliskości) (por. Barholomew, Horowitz, 1991; Fraley, Shaver, 2000).

Podstawowe wymiary relacji interpersonalnych

Teoretycy przywiązania zwykle zakładają pewien stopień kontynuacji wzorca przywiązania od dzieciństwa do dorosłości (Bowlby, 1980) i jego wpływ na niektóre relacje interpersonalne, na przykład związku romantyczne (Shaver, Mikulincer, 2007), lub sposób sprawowania opieki rodzicielskiej nad własnymi dziećmi (van Ijzendoorn, 1995; Lyons-Ruth, Jacobvitz, 1999). O ile w przypadku zwierząt czy małych dzieci można zakładać, że system przywiązania funkcjonuje odrębnie od innych systemów ewolucyjnie ukształtowanych, założenie takie w swojej „silnej” wersji nie da się utrzymać wobec dorosłych i konieczne wydaje się spojrzenie na to zagadnienie z perspektywy funkcjonowania szeroko ujętych relacji interpersonalnych (por. Lewis, 2005). Aktywacje systemu przywiązania odbywają się w złożonym kontekście interpersonalnym, który musi mieć pewien wpływ na kształtowanie się operacyjnych modeli przywiązania. Wydaje się zatem właściwe w klasyfikacji wzorców przywiązania odniesienie do **relacji interpersonalnej**, w której system przywiązania jest aktywowany i trwałych konsekwencji tej relacji w postaci doświadczeń jednostki. Doświadczenia te budują obraz/model relacji Ja–inni, wedle którego najbliżsi dorośli (opiekunowie) są dostępni i godni zaufania lub są niepewnym źródłem oparcia i nie można im ufać. Na zaufanie dziecka ma wpływ także okazywanie sympatii (np. przez podejmowanie zabaw), a nie tylko wrażliwe i trafne reagowanie na jego obawy (Lamb, 1977; MacDonald, 1992). Wymiar **zaufanie–nieufność** jest odpowiedni dla charakteryzowania zróżnicowanej relacji dziecka z opiekunami nie tylko z perspektywy koncepcji przywiązania, ale także z perspektywy bardziej całościowej koncepcji rozwoju psychicznego według Eriksona (1997/1950).

Na drugi wymiar użyteczny w rozwojowej klasyfikacji relacji interpersonalnych zwrócili uwagę behawioryści (por. Dollard, Miller, 1969/1950). Według nich małe dziecko odkrywa stopniowo, że swoje ograniczone moż-

liwości działania może wesprzeć możliwościami sprawczymi dorosłych i uczy się z nich korzystać. Wskutek tego staje się emocjonalnie zależne od innych ludzi. Wymiar **zależność–niezależność** pojawia się również w niektórych koncepcjach osobowości (Cloninger, Cattell) i zaburzeń osobowości³. Wydaje się, że odpowiada on drugiemu kryzysowi rozwojowemu w ujęciu Eriksona. Także teoretycy przywiązania próbują problem zależności interpersonalnej uwzględnić, np. styl zaabsorbowany w modelu Bartholomew i Horowitza (1991) jest charakteryzowany jako „zależny”, styl wycofany jako „niezależny”. Bezpieczny wzorzec przywiązania w badaniu metodą AAI określa się jako „autonomiczny” (tj. pozbawiony zależności i kompulsywnej niezależności – Hesse, 1999).

Trzecim wymiarem odpowiednim dla nowej klasyfikacji jest pasywność–aktywność, gdyż odpowiada zwiększeniu się w kolejnym okresie rozwojowym zdolności dzieci do złożonych i samodzielnych działań, na co zwrócił uwagę Erikson. Ponieważ proponowana klasyfikacja nie odnosi się do wszelkich zachowań, lecz do relacji interpersonalnych, określenie **submisja–dominacja** będzie bardziej precyzyjne przy operacjonalizacji tej zmiennej, zwłaszcza dla uchwycenia aktywności polegającej na kontrolowaniu innej osoby. Choć wymiar submisji–dominacji zwykle pojawia się w ogólnych klasyfikacjach zachowań interpersonalnych jako ważny aspekt opisu zachowań społecznych (Newcomb i in., 1970; Wiggins, 1979; Argyle, 1991), jego zastosowanie do aktywności dzieci może wydawać się kontrowersyjne. Jednakże badania, zarówno dawniejsze (Strayer, Strayer, 1978), jak i obecne (Hay i in., 2004) wykazują względną stałość różnic między dziećmi w zakresie skłonności do dominacji, rywalizacji i agresji. Warto zauważyć, że wymiar ten nie wydawał się istotny w opracowaniach danych zbieranych metodą Obcej Sytuacji, gdyż obejmowały one tylko dzieci jednoroczne lub nieco starsze, pojawił się natomiast w badaniu dzieci przedszkolnych (Main i in., 1985; Main, Cassidy, 1988).

Sekwencyjny rozwój wzorców przywiązania

Połączenie wymienionych trzech wymiarów umożliwia rozwojowe przedstawienie wzrostu różnicowania wzorców przywiązania w kolejnych okresach rozwojowych. Jest to związane uwidocznione w tabeli 1.

W okresie niemowlęstwa, pod wpływem mniej lub bardziej wrażliwej i wyrażającej sympatię opieki, dokonuje się podział wzorców przywiązania na bezpieczne i niebezpieczne. Jest on zapewne funkcjonalnym podsumowaniem statystyki aktywacji (których może być więcej lub mniej zależnie od warunków w środowisku i form opieki) oraz wygaszeń systemu przywiązania, będących efektem responsywności i dostępności opiekunów. Różnicowanie pod względem tej statystyki pociąga za sobą różnicowanie się operacyjnego/roboczego modelu relacji Ja–inni na wymiarze ufność–nieufność. Pierwsze modele operacyjne przedstawiają raczej synkretyczną całość Ja–opiekun(ka). Przypisywanie niemowlętom ukształtowanego modelu operacyjnego Ja i traktowanie go jako odrębnego od modelu świata nie byłoby uzasadnione (por. Białecka-Pikul, 2009). Generalnie uważam, że perspektywa teoretyczna w której modele Ja i świata (zwłaszcza „innych”) byłyby wyodrębnione, a obraz relacji Ja–inni niejako wtórnie konstruowany przez zestawienie tych modeli byłaby nadmiernie analityczna⁴.

W okresie poniemowlęcym wzorzec bezpieczny jest kontynuowany, natomiast wzorzec niebezpieczny rozdziela się na ambiwalentny i unikający. Wynika to ze sposobu, w jaki opiekunowie zapewniają wsparcie, kiedy wystąpią zdarzenia aktywujące system przywiązania podczas naturalnej aktywności zabawowej i eksploracyjnej dziecka. Wspieranie dziecka niepewnie przywiązanego w sposób niesystematyczny lub intruzywny wywołuje częste, przedłużone i nadmierne aktywacje systemu przywiązania (hiperaktywacje), sprzyja więc wytwarzaniu się wzorca ambiwalentnego. Sy-

Tabela 1. Trójwymiarowa klasyfikacja wzorców przywiązania (opracowanie własne)

Okres niemowlęcy	Różnicujący aspekt relacji	Opiekun dostępny, dziecko polega na nim	Opiekun bywa niedostępny, dziecko nie wie, czy może na nim polegać			
	Wzorzec przywiązania	Bezpieczny (B)	Niepewne (nB)			
	Wymiar modelu operacyjnego	Zaufanie	Nieufność			
Okres poniemowlęcy	Różnicujący aspekt relacji	Opiekun współpracujący	Opiekun wspiera i wtrąca się, dziecko nie może polegać na sobie		Opiekun nie wspiera, dziecko musi polegać na sobie	
	Wzorzec przywiązania	Bezpieczny (B)	Ambiwalentny (C)		Unikowy (A)	
	Wymiar modelu operacyjnego	(Autonomia)	Zależność		Niezależność	
Okres przedszkolny	Różnicujący aspekt relacji	Opiekun współpracujący	Opiekun nie kontroluje, dziecko przejmuje kontrolę	Opiekun kontroluje, dziecko dostosowuje aktywność	Opiekun nie kontroluje, dziecko przejmuje kontrolę	Opiekun kontroluje, dziecko dostosowuje aktywność
	Wzorzec przywiązania	Bezpieczny (B1, B2, B3, B4)	Aktywny ambiwalentny (C1)	Pasywny ambiwalentny (C2)	Aktywny unikowy (A2)	Pasywny unikowy (A1)
	Wymiar modelu operacyjnego	(Autonomia)	Dominacja	Submisja	Dominacja	Submisja
Okres dorastania i dorosłości	Wzorzec przywiązania	Bezpieczny	Zaborczy	Zaabsorbowany	Wycofany	Bojaźliwy

stematyczne odmowy wspierania dziecka niepewnie przywiązanego podczas jego samodzielnej aktywności wywołują powtarzalną deaktywację systemu przywiązania i sprzyjają wytworzeniu się wzorca unikającego bezużytecznych i frustrujących aktywacji. Zróżnicowanie statystyki doświadczeń pod względem proporcji hiperaktywacji i deaktywacji pociąga za sobą różnicowanie się modelu operacyjnego relacji Ja–inni na wymiarze zależność–niezależność. Według koncepcji Bowlby'ego (2007/1982; Bretherton, 1990) kluczowa dla aktywowania/deaktywowania systemu przywiązania u dziecka jest antycypacja zachowania obiektu przywiązania, do czego służy model operacyjny środowiska. Model operacyjny Ja jest wtórny wobec operacyjnego modelu in-

nnych (Griffin, Bartholomew, 1994), gdyż kim jest i jakie jest dziecko dowiaduje się ze sposobu, w jaki jest traktowane przez opiekunów⁵ (Bowlby, 2007/1982; Cassidy, 1988; Bretherton, 1990). Dzieci przywiązane ambiwalentnie mają model relacji, według którego koniecznie potrzebują wsparcia innych, dzieci unikające mają model relacji, wedle którego mogą polegać tylko na sobie, zaś dzieci przywiązane bezpiecznie mają model relacji jako współdziałania w miarę, bez odrzucenia czy uzależnienia (ich model relacji Ja–inni sytuuje się pośrodku wymiaru zależność–niezależność).

W wieku przedszkolnym niepewne wzorce przywiązania podlegają dalszemu różnicowaniu pod wpływem nasilenia kontroli fizycznej i psychicznej ze strony opiekunów.

W pewnym stopniu uwzględniają oni trwałe indywidualne właściwości dziecka, takie jak impulsywność, zahamowanie czy agresywność i do nich dostosowują poziom kontroli oraz inne aspekty własnej aktywności skierowanej na dziecko. Dziecko przedszkolne może podjąć skomplikowane i niebezpieczne w skutkach działania, których opiekunowie nie będą w stanie fizycznie udaremnić. Wobec tego roztaczają oni kontrolę psychiczną, próbując wdrożyć dziecko do przewidywania konsekwencji oraz respektowania odpowiednich norm i ograniczeń. Wynik tej swoistej próby sił kształtuje relację dziecka z opiekunami. Dzieci o przywiązaniu ambiwalentnym, których inicjatywa i aktywność są silnie tłumione przez opiekunów, kontynuują wzorzec ambiwalentny w formie pasywnej (grupa C2 wg Main), natomiast dzieci kontrolowane słabo lub nieudolnie próbują zapanować nad niejasną sytuacją, rozwijając zachowania kontrolujące opiekunów (zwiększające możliwość przewidzenia ich zachowań – grupa C1 wg Main). Dzieci o przywiązaniu unikającym słabo kontrolowane kontynuują wzorzec unikający w wersji sprawiającej wrażenie samodzielności (grupa A2 wg Main), zaś przytłoczone kontrolą i natrętnie korygowane nasilają tendencje do unikania, stając się pasywnie unikającymi (A1 wg klasyfikacji Main).

Relacja, w której dziecko jest kontrolowane i kierowane niewystarczająco w stosunku do jego możliwości rozwojowych, sprzyja gromadzeniu doświadczeń opisujących świat i innych ludzi jako niedookreślonych, nie dostarczających wskazówek, jak realizować cel systemu przywiązania (uzyskiwanie bezpieczeństwa). Relacja, w której aktywność dziecka jest nadmiernie kontrolowana (kierowana lub tłumiona) wywołuje doświadczenia braku akceptacji innych dla inicjatywy i aktywności. Relacja, w której kontrola opiekunów nad dzieckiem jest umiarkowana, dostarcza doświadczeń akceptacji i aprobaty innych dla inicjatywy i aktywności. Po wpływie tych doświadczeń operacyjne modele relacji Ja–inni ulegają wzbogaceniu o dosyć szczególne charakterystyki Ja, które mogą być typu pasywnego lub aktywnego. Przykładem treści

typu pasywnego może być charakterystyka „zasługuję–nie zasługuję na zainteresowanie i opiekę innych”, lub „to, co zrobiłem, zasłużyło–nie zasłużyło na aprobatę dorosłych”. Dla treści typu aktywnego przykładem może być „potrafię–nie potrafię nakłonić innych, by dali to, czego potrzebuję”, lub „podoba–nie podoba mi się to, co zrobiłam”.

Badania metodą AAI wykazały, że w dorosłości różnice w funkcjonowaniu modeli operacyjnych przejawiają się jako zróżnicowany czas dostępu do określonych treści. Niektóre treści mogą być chronicznie dostępne, inne dostępne z trudem lub wcale (Hesse, 1999; Shaver, Mikulincer, 2002, 2005), co można przypisać hiperaktywacji lub deaktywacji systemu przywiązania. Niewykluczone, że różnice w dostępie do aktywnych treści modeli operacyjnych („wiem, co zrobię” vs „nie wiem, co robić”) są przejawem dodatkowej (czwartej) strategii regulacji systemu przywiązania, wpływającej od niemowlęstwa na stosowanie aktywnych (podążanie za, opór) lub pasywnych (płacz, przywieranie) zachowań przywiązaniowych.

W okresie dorastania i wczesnej dorosłości, kiedy młodzi ludzie wchodzi w bliskie związki intymne/romantyczne, pięć wyodrębnionych w wieku przedszkolnym wzorców jest kontynuowanych, choć wyrażają się odpowiednio do nowego kontekstu interpersonalnego. Wzorzec bezpieczny jako rozsądna autonomia w bliskich związkach, wzorzec kontrolujący przejawia się w postaci uczuciowej zaborczości i despotyzmu, zaś wzorzec pasywny ambiwalentny przekształca się w pochłonięty/zaabsorbowany problematyką bliskich związków. Wzorzec aktywny unikający manifestuje niezależność i unika bliskich związków uczuciowych, choć nie seksu (Shaver, Mikulincer, 2007), a wzorzec pasywny unikający przekształca się w bojaźliwy, to jest żywiący obawy przed jakąkolwiek więzią emocjonalną, preferując sposób życia, który w pewien sposób uzasadnia samotność. Osoby o unikającym wzorcu przywiązania mogą oczywiście zostać „wciągnięte” w związek przez odpowiednią osobę, ale na swoich warunkach (funkcje intymnych zwią-

ków w dorosłości nie sprowadzają się do realizacji przywiązania).

Proponowana klasyfikacja wzorców przywiązania jednoznacznie bazuje na modelach operacyjnych jako długotrwałych konsekwencjach przywiązania. Modele relacji Ja–inni nie są dzielone na „pozytywne” i „negatywne”, jak w klasyfikacji Bartholomew i Horowitza (1991), lecz charakteryzowane na wymiarach dobranych ze względu na specyfikę rozwoju relacji interpersonalnych w pierwszych okresach rozwoju psychicznego. W zamierzeniu są to wymiary odpowiednie do charakteryzowania kumulujących się doświadczeń.

Dyskusyjne w proponowanej klasyfikacji jest ujęcie wzorca przywiązania kontrolującego/zaborczego jako wywodzącego się ze wzorca niepewnego–ambiwalentnego. Opisywana przez badaczy przywiązania linia rozwojowa wzorca zdeorganizowanego → kontrolującego → nierozwiązanego (Main i in., 1985; Lyons-Ruth, Jacobvitz, 1999) nie była traktowana jako odmiana wzorca ambiwalentnego, są jednak argumenty na rzecz takiej kwalifikacji. Dzieci o wzorcach zdeorganizowanych i ambiwalentnych w czasie kontaktów z opiekunami wykazują sprzeczne tendencje w ekspresji i zachowaniu, silniejsze i potencjalnie patogenne przy wzorcu zdeorganizowanym (Main, Cassidy, 1988; Lyons-Ruth, Jacobvitz, 1999). Ponadto wprowadzenie do klasyfikacji przywiązań czwartej grupy D powoduje zmniejszenie liczebności głównie grupy C, o wzorcu ambiwalentnym (por. Main i in., 1985; van Ijzendoorn, 1995).

Przedstawiona propozycja klasyfikacji wzorców przywiązania rozmyślnie łączy – mimo różnic założeń, zakresu i terminologii – do uzgodnienia lub przynajmniej porównania z koncepcją Eriksona zarówno wyników rozwojowych (zaufanie–nieufność, zależność–niezależność, lub submisja–dominacja), jak i kluczowych oddziaływań otoczenia dziecka (opiekuńcza wrażliwość, opiekuńcze współdziałanie, opiekuńcza kontrola). Ewentualna integracja dwu wielkich koncepcji byłaby obustronnie korzystna, zaś wykazanie nieusuwalnej rozbieżności między nimi stanowiłoby poważny problem dla psychologii rozwoju.

Kwestionariusz P – metoda badania przywiązania dorosłych

Dla sprawdzenia, czy wprowadzenie do klasyfikacji przywiązania trzeciego wymiaru pomoże lepiej uchwycić specyfikę poszczególnych stylów przywiązania, opracowany został Kwestionariusz P. W trakcie prac nad jego konstrukcją przyjęte były kontrowersyjne założenia teoretyczne:

(1) Wzorce przywiązania są od dzieciństwa do dorosłości kontynuowane i rozszerzane na ogół kontaktów interpersonalnych, gdyż są oparte na wewnętrznych modelach operacyjnych gromadzących doświadczenia interpersonalne. Ale – założenie kontynuacji/rozszerzania jest wrażliwe na kontrargument, że modele operacyjne mogą być także „rewidowane” wstecznie pod wpływem nowych doświadczeń (zob. Fraley, 2002), wobec czego aktualny styl przywiązania wyraża raczej doświadczenia późniejsze (pozarodzinne) niż wcześniejsze (rodzinne).

(2) Zbadanie stylu przywiązania w związku romantycznym dostarcza wiarygodnej oceny jakości kontynuowanego wzorca przywiązania, gdyż funkcjonowanie w takim związku odbywa się na podstawie skumulowanych doświadczeń przywiązaniowych z wcześniejszych okresów rozwojowych. Ale – założenie to jest wrażliwe na kontrargument, że doświadczenia wynoszone z aktywacji przywiązania w odmiennych kontekstach interpersonalnych nie podlegają wzajemnym generalizacjom, gdyż pozostają w dużej mierze poza możliwością uświadomienia i refleksji (Hesse, 1999; Shaver, Mikulincer, 2005).

Do dyskusji wokół tych założeń potrzebujemy więcej danych empirycznych. Na obecnym etapie prac chodzi o rozszerzenie możliwości empirycznej eksploracji tych zagadnień przy pomocy możliwie wielu metod o różnicowanych charakterystykach, w czym omawiany kwestionariusz może okazać się przydatny.

Kwestionariusz P ma charakter samoopisowy, zawiera stwierdzenia odnoszące się do subiektywnych odczuć i sytuacji, jakie mogą pojawić się w związku romantycznym dwóch

dorosłych osób. Tekst itemów jest tak zredukowany, by zawierał minimalną ilość końcówek męskich i żeńskich (co w polszczyźnie wymaga sporej gimnastyki) i by nie określał, jakiej płci jest partnerka/partner, którzy z tego powodu określani są w stwierdzeniach jako „P”. Dzięki temu stwierdzenia kwestionariusza odnoszą się do wszelkich związków intymnych.

Zamierzaliśmy z Julią Włodarczyk zbudować cztery skale opisujące cztery style przywiązania dorosłych, wymieniane w klasyfikacjach Shavera i Bartholomew (Włodarczyk, 2005). Uzyskaliśmy jednak tylko dwie skale czynnikowe („niepewność” i „zależność”) odpowiadające w przybliżeniu treści dwóch skal kwestionariusza ECR Shavera i współpracowników („niepokój” i „unikanie” – Brennan i in., 1998), więc taką konstrukcję zaakceptowaliśmy. Później, ze względów teoretycznych przedstawionych w tym artykule, wraz z Martą Nowacką skonstruowaliśmy trzecią skalę – dominacji w związku romantycznym (Nowacka, 2008). Zbudowanie tej skali okazało się trudne, być może dlatego, że badani niechętnie przyznają się do zaborczości i kon-

trolowania partnerek/partnerów. Niektóre itemy przygotowane dla skali dominacji okazały się (w badaniu pilotażowym) wysoce skorelowane ze skalą zależności, lub niewystarczająco skorelowane ze skalą macierzystą. Skala ta z pewnością wymaga dalszych prac. Obecnie kwestionariusz P liczy 42 itemy. Skale zostały powtórnie wyodrębnione przy pomocy analizy czynnikowej w taki sposób, aby były jak najmniej skorelowane (ortogonalne). Ich charakterystykę zawiera tabela 2.

Format odpowiedzi jest obecnie czterokategorialny, od „Tak właśnie jest” do „Nie”, poprzez dwie możliwości pośrednie. W ostatnim wierszu tabeli 2 zamieszczam przykłady itemów dające wyobrażenie o specyfice kwestionariusza.

Interesujący rezultat dało sprawdzanie interkorelacji skal kwestionariusza P. Są one zgodnie z założeniami konstrukcyjnymi bardzo niskie lub niskie, okazuje się jednak, że zachodzą między nimi interakcje statystyczne zmieniające kierunek związku, co działa „tłumiąco” na ogólne interkorelacje. Jeden z najciekawszych przykładów takiej interakcji zawiera tabela 3.

Tabela 2. Parametry skal Kwestionariusza P42 (opracowanie własne)

N = 349	niepewność	zależność	dominacja
Alfa Cronbacha	0,85	0,86	0,66
Liczba itemów (n)	14	16	12
Średnia	12,08	36,19	22,41
Odch. Stand.	7,66	7,28	4,52
rozstęp faktyczny	–0,35	5–48	11–36
skośność	0,64	–0,97	0,14
kurtoza	1,19	–0,21	–0,16
Przykłady itemów	18. W związku z P często boję się, że zrobię coś nie tak. 20. Często martwię się tym, że P nie zechce ze mną zostać.	7. Swojemu/swojej P mówię prawie wszystko. 21. Bardzo cenię opinie P w każdej sprawie.	1. Kiedy P mnie zirytuje, nie waham się tego okazać. 17. W związku z P to ja jestem „siłą przewodnią”.

Tabela 3. Interakcja statystyczna w związku pomiędzy zależnością i dominacją przy uwzględnieniu poziomu niepewności przywiązania (dwie próby własne; podział na przywiązanie bezpieczne i niepewne w okolicy mediany) (opracowanie własne)

dychotomizacja niepewności przywiązania	dominacja x zależność (próba 1)		dominacja x zależność (próba 2)	
	korelacja Spearmana	liczebność próby	korelacja Spearmana	liczebność próby
przywiązanie bezpieczne (NP=0)	-0,048	N = 76	-0,225	N = 51
przywiązanie niepewne (NP=1)	0,350*	N = 74	0,115	N = 47

* współczynnik korelacji istotnie różny od zera na poziomie $p < 0,05$.

Jak wynika z tabeli 3, znak związku korelacyjnego między skalami zależności i dominacji Kwestionariusza P zmienia się z ujemnego na dodatni przy zmianie poziomu niepewności w przywiązaniu do partnerki/partnera. Dla próby 1 (N = 150) efekt ten jest istotny statystycznie ($p < 0,05$), dla próby 2 (N = 98) osiąga poziom tendencji statystycznej ($p < 0,10$). Wyniki te sugerują, że subiektywne znaczenie zależności, dominacji lub obu jednocześnie w związkach romantycznych może być modyfikowane przez poziom niepewności przywiązania. W bezpiecznych wzorcach przywiązania dominacja i zależność nie korelują lub korelują ujemnie, zaś przy wzorcach niepewnych pojawia się dodatnia korelacja zależności i dominacji (tabela 3), tak jak tego można oczekiwać po (postulowanym) zaborczym stylu przywiązania. Z punktu widzenia proponowanej w tym artykule klasyfikacji przywiązania stanowi to dodatkowy argument za uwzględnianiem wymiaru dominacji/aktywności przy badaniu stylów przywiązania dorosłych w związkach romantycznych. Efekty interakcyjne podobne do pokazanego w tabeli 3 mogą mieć w takich związkach istotne znaczenie zwłaszcza, jeśli akceptujemy generalne założenie, że styl przywiązania w związkach romantycznych jest w pewnym stopniu kontynuacją wzorca przywiązania z okresu wczesnego dzieciństwa.

Dotychczasowe wyniki badań z użyciem Kwestionariusza P, zarówno obecną wersją, jak i wersjami wcześniejszymi (Nowacka, 2008; Włodarczyk, 2005) wskazują, że jego skale mają zróżnicowane i psychologicznie zrozumiałe związki ze skalami wartości (Kozłowska, 2010; Nowacka, 2008), postaw rodzicielskich (Ausbiter-Zdziarska, 2009) oraz dosyć silne z niektórymi tzw. stylami osobowości (Nowacka, 2008; por. Sherry i in., 2007).

PODSUMOWANIE

Przewiduję dwa poważne problemy z interpretacją wyników uzyskiwanych w badaniach kwestionariuszowych. Pierwszym są silne korelacje podstawowego wymiaru, bezpieczeństwo–niepewność z wymiarem neurotyczności, uważanym za uwarunkowany w znacznym stopniu biologicznie (McCrae, Costa, 2005; Jang i in., 1996). Nofle i Shaver (2006) uzyskali odnośną korelację 0,52, a Monika Kozłowska (2010) równie wysoką, 0,54. W licznych danych innych badaczy omawiany związek jest słabszy, nie przekracza 0,30 (Risman i in., 2007; Plopa, 2006), w sumie jednak wyniki takie sugerują, że dyskusji o uwarunkowaniach rozwoju przywiązania przez takie różnice indywidualne, jak na przykład temperament czy niektóre podstawowe cechy osobowości należy poświęcić więcej

uwagi (por. Vaughn i in., 1992; Vaughn, Bost, 1999). Drugi problem wiąże się z trafnością kwestionariuszowych metod badania stylów przywiązania w dorosłości. Trafność Wywiadu Przywiązania Dorosłych (AAI) została częściowo potwierdzona w badaniach podłużnych, przez konfrontację z wynikami procedury Obcej Sytuacji zastosowanej w dzieciństwie (Hamilton, 2000; Waters i in., 2000; Weinfield i in., 2000). Dla kwestionariusza ECR i innych tego rodzaju metod (w tym polskich) analogicznych ocen trafności brakuje. Kiedy pojawiają się odpowiednie publikacje, może okazać się, że zbieżność stylu przywiązania w dorosłości (mierzonego kwestionariuszem) z wynikami Obcej Sytuacji w dzieciństwie jest na tyle skromna, że czyni przydatność kwestionariuszy w badaniu przywiązania dyskusyjną. Z drugiej strony są wątpliwości, czy wywiad AAI (odwołujący się do doświadczeń z rodzicami) byłby w badaniach dorosłych odpowiednim kryterium trafności dla kwestionariuszy stylu przywiązania w związkach romantycznych. Zbieżność klasyfikacji stylów

przywiązania dorosłych między wywiadem AAI a metodami samoopisowymi (kwestionariuszowymi) okazuje się na razie niewielka (Roisman i in., 2007; Belsky, 2002). Według mnie stosunkowo słabe i nieliczne są także korelacje między stylami przywiązania w dorosłości (KSP Plopy) a ocenianymi retrospektywnie postawami rodzicielskimi rodziców osób badanych (KPR-Roc Plopy) w badaniu przeprowadzonym na bardzo dużej próbie (zob. Plopa, 2006, s. 302–303). Może to oznaczać, że kwestionariuszowy pomiar stylu przywiązania w dorosłości (ale ograniczony do związków romantycznych wskutek założeń i treści kwestionariuszy!) tylko w niewielkim stopniu oddaje charakter doświadczeń, jakie dziecko uzyskuje w kontaktach z rodzicami⁶, gdyż w przebiegu dalszego rozwoju podlegają one znacznej wstecznej rekonstrukcji (por. Fraley, 2002). Rozstrzygnięcie wymienionych problemów wymaga jednak przeprowadzenia wielu badań istniejącymi metodami i ewentualnie stopniowego ich udoskonalania.

PRZYPISY

¹ Dla terminów anglojęzycznych przyjąłem tłumaczenia możliwie proste, dosłowne i zgodne z duchem oryginalnych koncepcji, a niekoniecznie z zasadami poprawnej polszczyzny. *Working models* jako „modele operacyjne” za tłumaczeniem, Bowlby (2007/1982). Dla tłumaczenia terminologii z zakresu koncepcji przywiązania nie wytworzył się w Polsce jak dotąd jednolity standard.

² Chodzi o to, że dziecko próbuje kontrolować zachowanie dysfunkcyjnych opiekunów. Dysfunkcyjność osoby opiekującej się polega na tym, że jej zachowanie przeraża niemowlę, ale aktywacja systemu przywiązania zmusza je do szukania bliskości z tą osobą. Taki konflikt dezorientuje i dezorganizuje zachowanie dziecka (Main i in., 1985; Lyons–Ruth, Jacobvitz, 1999). Starsze dziecko jest w stanie zapanować nad dezorientacją przez zastosowanie strategii kontrolowania rodzica.

³ W koncepcji Cloningera (1999) jest to „zależność od nagrody”, w koncepcji Cattella „samowystarczalność” (Cattell, 1957), wśród zaburzeń osobowości wyodrębnia się wzorzec zaburzenia zależnego, oraz wzorce manifestujące niezależność, takie jak schizoidalny czy antyspołeczny (Millon i in., 2005).

⁴ Enaktywny (Bruner), doświadczeniowy (Epstein), czyli zdarzeniowy charakter większości kontaktów międzyludzkich prowadzi do reprezentacji zawierających raczej charakterystyki relacji między obiektami niż opisy elementów, z których obraz relacji byłby „rekonstruowany”.

⁵ Jak podaje Aronson i współpracownicy, idea społecznej genezy treści Ja była analizowana już ponad sto lat temu przez Charlesa H. Cooleya (później rozwijana przez G.H. Meada i L.Festingera – Aronson i in., 1997).

⁶ Ausbiter-Zdziarska (2009) w badaniu mężczyzn (w wieku 25–78 lat) uzyskała dosyć silne korelacje stylów przywiązania w związkach małżeńskich z postawami badanych ojców wobec dzieci, a raczej słabe korelacje z retrospektywnie ocenianymi postawami rodziców osób badanych (podobnie jak Plopa). Gdyby taki układ korelacji się powtarzał, oznaczałoby to, że styl przywiązania romantycznego mierzony kwestio-

nariuszem jest bardziej wrażliwy na bieżące wydarzenia w bliskim związku dorosłych, niż na doświadczenia rodzinne z okresu dziecięcego osób badanych (ograniczenie tezy o kontynuacji wzorca przywiązania).

BIBLIOGRAFIA

- Ainsworth M.D.S., Bell S.M.V., Stayton D.J. (1971), Individual differences in Strange-Situation behaviour of one-year-olds [w:] H.R. Schaffer (red.). *The origins of human social relations*, 17–52. London, New York: Academic Press.
- Ainsworth M.D.S., Blehar M.C., Waters E., Wall S. (1978), *Patterns of attachment. A psychological study of the strange situation*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Argyle M. (1991), *Psychologia stosunków międzyludzkich*. Warszawa: PWN.
- Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M. (1997), *Psychologia społeczna. Serce i umysł*. Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- Ausbiter-Zdziarska M. (2009), *Fenomen ojcostwa z perspektywy badania transmisji postaw rodzicielskich u ojców*. Niepublikowana praca magisterska. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Bartholomew K., Horowitz L.M. (1991), Attachment styles among young adults: A test of a Four-Category Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 2, 226–244.
- Bartholomew K., Shaver P.R. (1998), Methods of assessing adult attachment. Do they converge? [w:] J.A. Simpson, W.S. Rholes (red.). *Attachment theory and close relationships* (25–45). New York, London: The Guilford Press.
- Belsky J. (2002), Developmental origins of attachment styles. *Attachment & Human Development*, 4, 2, 166–170.
- Bialecka-Pikul M. (2009), Narodziny samowiedzy. Od poczucia odrębności do naiwnej teorii Ja [w:] A. Niedźwieńska, J. Neckar (red.). *Poznaj samego siebie, czyli o źródłach samowiedzy*, 35–61. Warszawa: Wydawnictwo Academica.
- Bowlby J. (1980), *Attachment and loss: vol. 3: Loss: sadness and depression*. New York: Basic Books Inc. Publishers.
- Bowlby J. (2007/1982), *Przywiązanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Brennan K.A., Clark C.L., Shaver P.R. (1998), Self-report measurement of adult attachment. An integrative overview [w:] J.A. Simpson, W.S. Rholes (red.). *Attachment theory and close relationships*, 46–76. New York, London: The Guilford Press.
- Bretherton I. (1990), Communication patterns, internal working models, and the intergenerational transmission of attachment relationships. *Infant Mental Health Journal*, 11, 3, 237–252.
- Bridges L.J., Connell J.P., Belsky J. (1988), Similarities and differences in infant-mother and infant-father interaction in the Strange Situation: A component process analysis. *Developmental Psychology*, 24, 1, 92–100.
- Cassidy J. (1988), Child-mother attachment and the Self in six-year-olds. *Child Development*, 59, 121–134.
- Cassidy J. (2000), Adult romantic attachments: A developmental perspective on individual differences. *Review of General Psychology*, 4, 2, 111–131.
- Cattell R.B. (1957), *Personality and Motivation. Structure and Measurement*. Yonkers on Hudson, New York: World Book Company.
- Cloninger C.R. (1999), A new conceptual paradigm from genetics and psychobiology for the science of mental health. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 33, 174–186.
- Cohen L.J. (1974), The operational definition of human attachment. *Psychological Bulletin*, 81, 4, 207–217.
- Collins N.L., Guichard A.C., Ford M.B., Feeney B.C. (2004), Working models of attachment. New developments and emerging themes [w:] W.S. Rholes, J.A. Simpson (red.). *Adult attachment. Theory, research, and clinical implications*, 196–239. New York, London: The Guilford Press.
- Collins N.L., Read S.J. (1990), Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 4, 644–663.
- Dollard J., Miller N.E. (1969/1950), *Osobowość i psychoterapia. Analiza w terminach uczenia się, myślenia i kultury*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Erikson E.H. (1997/1950), *Dzieciństwo i społeczeństwo*. Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.

- Fisher H. (2007), Popęd miłości – neuralny mechanizm doboru partnera [w:] R.J. Sternberg, K. Weis (red.). *Nowa psychologia miłości*, 133–175. Taszów: Moderator.
- Fraley R.C. (2002), Attachment stability from infancy to adulthood: Meta-analysis and dynamic modeling of developmental mechanisms. *Personality and Social Psychology Review*, 6, 2, 123–151.
- Fraley, R.C., Shaver P.R. (2000), Adult romantic attachment: Theoretical developments, emerging controversies, and unanswered questions. *Review of General Psychology*, 4, 2, 132–154.
- Fraley R.C., Spieker S.J. (2003), Are infant attachment patterns continuously or categorically distributed? A taxometric analysis of Strange Situation behavior. *Developmental Psychology*, 39, 3, 387–404.
- Fraley R.C., Waller N.G. (1998), Adult attachment patterns: A test of the typological model. W: J.A. Simpson, W.S. Rholes (red.). *Attachment theory and close relationships*, 77–114. New York, London: The Guilford Press.
- Fraley R.C., Waller N.G., Brennan K.A. (2000), An item response theory analysis of self-report measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 2, 350–365.
- Griffin D., Bartholomew K. (1994), Models of the self and other: Fundamental dimensions underlying measures of adult attachment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 67, 3, 430–445.
- Hamilton C.E. (2000), Continuity and discontinuity of attachment from infancy through adolescence. *Child Development*, 71, 3, 690–694.
- Hay D.F., Payne A., Chadwick A. (2004), Peer relations in childhood. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45, 1, 84–108.
- Hazan C., Shaver P. (1987), Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 3, 511–524.
- Hesse E. (1999), The Adult Attachment Interview: historical and current perspectives [w:] J. Cassidy, P.R. Shaver (red.). *Handbook of Attachment. Theory, Research, and Clinical Applications*, 395–433. New York, London: The Guilford Press.
- Jang K.L., Livesley W.J., Vernon P.A. (1996), Heritability of the Big Five personality dimensions and their facets: A twin study. *Journal of Personality*, 64, 3, 577–591.
- Kobak R.R., Cole H.E., Ferenz-Gillies R., Fleming W.S., Gamble W. (1993), Attachment and emotion regulation during mother–teen problem solving: A control theory analysis. *Child Development*, 64, 231–125.
- Kozłowska M. (2010), Style przywiązania a preferencje wartości we wczesnej dorosłości. *Psychologia Rozwojowa*, 15, 2 (w druku).
- Lamb M.E. (1977), Father–infant and mother–infant interaction in the first year of life. *Child Development*, 48, 1, 167–181.
- Lewis M. (2005), The child and its family: The social network model. *Human Development*, 48, 8–27.
- Lyons-Ruth K., Jacobvitz D. (1999), Attachment disorganization. Unresolved loss, relational violence, and lapses in behavioral and attentional strategies [w:] J. Cassidy, P.R. Shaver (red.). *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications*, 520–554. New York, London: The Guilford Press.
- MacDonald K. (1992), Warmth as a developmental construct: an evolutionary analysis. *Child Development*, 63, 4, 753–773.
- Main M., Cassidy J. (1988), Categories of response to reunion with the parent at age 6: Predictable from infant attachment classifications and stable over a 1-month period. *Developmental Psychology*, 24, 3, 415–426.
- Main M., Kaplan N., Cassidy J. (1985), Security in infancy, childhood, and adulthood: A move to the level of representation [w:] I. Bretherton, E. Waters (red.). *Growing points of attachment theory and research. Monographs of the Society for Research in Child Development*, vol. 50, No 1–2, 66–104.
- McCrae R.R., Costa P.T. (2005), *Osobowość człowieka dorosłego*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Millon T., Davis R., Millon C., Escovar L., Meagher S. (2005), *Zaburzenia osobowości we współczesnym świecie*. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia PTP.
- Newcomb T.M., Turner R.H., Converse P.E. (1970), *Psychologia społeczna*. Warszawa: PWN.
- Noftle E.E., Shaver P.R. (2006), Attachment dimensions and the big five personality traits: Associations and comparative ability to predict relationship quality. *Journal of Research in Personality*, 40, 179–208.

- Nowacka M. (2008), *Wzorce przywiązania i style osobowości a preferencje wartości uniwersalnych we wczesnej dorosłości*. Niepublikowana praca magisterska. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Plopa M. (2006), Kwestionariusz Stylów Przywiązaniowych (KSP) [w:] M. Plopa, *Więzi w małżeństwie i rodzinie*. Metody badań, 267–321. Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.
- Roisman G.I., Holland A., Fortuna K., Fraley R.C., Clausell E., Clarke A. (2007), The adult Attachment Interview and self-reports of attachment style: An empirical rapprochement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92, 4, 678–697.
- Rostowski J. (2010), Genetyczno-ewolucyjne podejście do małżeństwa i rodziny [w:] T. Rostowska, A. Peplińska (red.), *Psychospołeczne aspekty życia rodzinnego*, (11–42). Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Schore A.N. (2001), Effects of a secure attachment relationship on right brain development, affect regulation, and infant mental health. *Infant Mental Health Journal*, 22, 1, 2, 7–66.
- Shaver P.R., Mikulincer M. (2002), Attachment-related psychodynamics. *Attachment & Human Development*, 4, 2, 133–161.
- Shaver P.R., Mikulincer M. (2005), Attachment theory and research: Resurrection of the psychodynamic approach to personality. *Journal of Research in Personality*, 39, 22–45.
- Shaver P.R., Mikulincer M. (2007), Podejście behawiorystyczne do miłości romantycznej. Systemy: przywiązania, opieki i seksualny [w:] R.J. Sternberg, K. Weis (red.), *Nowa psychologia miłości*, 59–100. Taszów: Moderator.
- Sherry A., Lyddon W.J., Henson R.K. (2007), Adult attachment and developmental personality styles. An empirical study. *Journal of Counseling & Development*, 85, 337–348.
- Spangler G., Grossmann K.E. (1993), Biobehavioral organization in securely and insecurely attached infants. *Child Development*, 64, 5, 1439–1450.
- Sroufe L.A. (2003), Attachment categories as reflections of multiple dimensions: Comment on Fraley and Spieker. *Developmental Psychology*, 39, 3, 413–416.
- Strayer J., Strayer F.F. (1978), Social aggression and power relations among preschool children. *Aggressive Behavior*, 4, 2, 173–182.
- Tracy R.L., Ainsworth M.D.S. (1981), Maternal affectionate behavior and infant-mother attachment patterns. *Child Development*, 52, 1341–1343.
- van Ijzendoorn M.H. (1995), Adult attachment representations, parental responsiveness, and infant attachment: A meta-analysis on the predictive validity of the Adult Attachment Interview. *Psychological Bulletin*, 117, 3, 387–403.
- van Ijzendoorn M.H., De Wolff M.S. (1997), In search of the absent father – meta-analyses of infant–father attachment: a rejoinder to our discussants. *Child Development*, 68, 4, 604–609.
- Vaughn B.E., Bost K.K. (1999), Attachment and temperament. Redundant, independent or interacting influences on interpersonal adaptation and personality development? [w:] J. Cassidy, P.R. Shaver (red.), *Handbook of attachment. Theory, research, and clinical applications*, 198–225. New York London: The Guilford Press.
- Vaughn B.E., Stevenson-Hinde J., Waters E., Kotsaftis A., Lefever G.B., Shouldice A., Trudel M., Belsky J. (1992), Attachment security and temperament in infancy and early childhood: Some conceptual clarifications. *Developmental Psychology*, 28, 3, 463–473.
- Waters E., Merrick S., Treboux D., Crowell J., Albersheim L. (2000), Attachment security in infancy and early adulthood: A twenty-year longitudinal study. *Child Development*, 71, 3, 684–689.
- Weinfeld N.S., Sroufe A., Egeland B. (2000), Attachment from infancy to early adulthood in a high-risk sample: Continuity, discontinuity, and their correlates. *Child Development*, 71, 3, 695–702.
- Wiggins J.S. (1979), A psychological taxonomy of trait-descriptive terms: The interpersonal domain. *Journal of Personality and Social Psychology*, vol. 37, 3, 395–412.
- Włodarczyk J. (2005), Przywiązanie i rozwój psychiczny – próba pomiaru wpływu pracujących modeli więzi na potencjał rozwojowy dorosłych. Niepublikowana praca magisterska. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.